راهنمای پژوهش درباره دعبل خزاعی ـ عبدالحسین طالعی
فصلنامه تخصّصي مطالعات قرآن و حدیث **سفینه**
سال یازدهم، شماره ۴۱ «ویژه پژوهش‌های رضوی»، زمستان ۱۳۹۲، ص ۱۷۰ ـ ۱۹۰

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-25]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.11.41.9.0]

راهنمای پژوهش درباره دعبل خزاعی

عبدالحسین طالعی *

چکیده: دِعبِل خُزاعی شاعری نامدار از سدهٔ سوم و در شمار یاران امام رضا علیه‌السلام است. و قصیدهٔ تائیهٔ او که در حضور حضرت رضا علیه‌السلام خوانده، در میان اشعار او شهرت خاصّی دارد. این مقاله، گزارشی است از حدود ۱۵۰ منبع در مورد دعبل، که در چهارده بخش سامان یافته است، از جمله: کتابهای چاپی و خطی، مقالات نشریات و کتابهای مرجع، پایان‌نامه‌ها، آثار مربوط به قصیدهٔ تائیه، آثاری به زبانهای غیر از فارسی و عربی.

کلیدواژه‌ها: دعبل خزاعی – منبع‌شناسی /ادبیات شیعی – سدهٔ سوم هجری /دعبل خزاعی – قصیدهٔ تائیه.

*. عضو هیئت علمی دانشگاه قم، دانشجوی دوره دکترای دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات Taleie20@gmail.com

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-25]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.11.41.9.0]

مقدمه

۱- در زمانی دشوار که نابکاران اموی و عباسی در برابر خاندان نور ـ علیهم سلام الله ـ هم زبان تیغ گشودند و هم تیغ زبان، جناب دعبل، پیام این جملهٔ زیارت مأثور را به خوبی دریافت کرد: «قتل الله من قتلکم بالأیدی والألسن». و اگر زمینه و زمانه، با جهاد تن تناسب نداشت، باری، با جهاد بیان به یاری آل البیت شتافت.

بدین سان، جان در ره آرمان آسمانی خاندان وحی نهاد و جاودانه شد. کلماتی آتش‌گون از خود برجای گذاشت، و از این جهان گذشت. جسمش رفت و یاد نیکویش ماند، که همچنان هست و خواهد بود.

۲- تداوم آن راه مقدس، امروز به این است که آن جهاد شکوهمند فرهنگی در صحنهٔ بیان و بنان تداوم یابد، و حیات جاودانهٔ دعبل، همچون شجرهٔ طیبه، برای ما نیز چون پیشینیان ثمرات تازه و بهشتی داشته باشد.

و این کار، به پژوهش و ترویج نام و مرام دعبل خزاعی سامان می‌گیرد.

۳- این کتابنامه، فهرستی است از منابعی که در مورد جناب دعبل خزاعی شاعر مجاهد دار بر دوش و صحابی وفادار حجت هشتم صلوات الله علیه نوشته شده است.

اندیشهٔ تدوین این کتابنامه زمانی در ذهن نگارنده شکل گرفت که لحظاتی پر برکت را در کتابخانه تخصصی امام رضا صلوات الله علیه می‌گذراندم؛ با نگاهی به یک قفسه که نزدیک به ۲۵ کتاب و مقاله در مورد جناب دعبل در برداشت، و من تدوین و نشر آن فهرست را به عنوان گامی در راه پژوهش و نگارش دربارهٔ جناب دعبل خزاعی مناسب دیدم.

بدین روی، کاری نسبتاً مفصل، با تبرک به آن نقطهٔ آغازین انجام شد، که به این فهرست ـ حدود ۱۵۰ مدخل ـ انجامید.

۴- این کتابنامه، با کمک گرفتن از: سایت کتابخانه ملی، سایت کتابخانه‌های ایران (Lib.ir)، مقالات نور (Noormags.com)، و چند کتابنامهٔ مکتوب شکل گرفت؛ که سپاسگزار و دعاگوی مدیران و

دست اندرکاران تمام آن منابع پیشین هستم.

البته بدین لحاظ که این کار ـ تا اندازهٔ آگاهی نگارنده ـ بی‌سابقه است، نقایص و نواقص در آن دیده می‌شود که انشاءالله به کمک اهل نظر روی به کمال می‌نهد. هویت کار فهرستی، آن است که همواره «ناتمام» می‌ماند.

۵- ساختار کتابنامه چهارده بخش دارد، به ترتیب:

کتابهای چاپی (فارسی،عربی)؛ نسخه‌های خطی (فارسی،عربی)؛ مقالات (فارسی،عربی)؛ مدخل‌های کتابهای مرجع (فارسی،عربی)؛ مقالات در نقد و معرفی کتابها (فارسی، عربی)؛ پایان‌نامه‌ها؛ موارد غیر کتابی؛ استقبال‌ها، معارضه‌ها و ترجمه‌های قصاید دعبل؛ آثار مکتوب به زبان‌های دیگر (غیر از فارسی و عربی).

در درون هر بخش، منابع، به ترتیب الفبای عنوان یاد شده‌اند.

۶- غالب این منابع را از نزدیک دیده‌ام. شماری را مستقیماً ندیده‌ام که به منابعی که آن را یاد کرده‌اند، اشاره شده است. و فضل تقدّم را، همراه با مسئولیت مطلب بدانها ارجاع داده‌ام.

در باب منابع، توضیحی مختصر آمده و البته بنا بر تفضیل نبوده که خوانندگان این فهرست، بدان نیاز ندارند. بعلاوه، مجال بازنگری در ویرایش های بعدی هست.

۷- بدیهی است که هیچ کس نمی‌تواند صحّت و استواری درونمایهٔ تمام این منابع را تضمین کند. نشر چنین سیاهه‌ای، مقدمه‌ای است بر نقد و بررسی محتوای این منابع، تا این هدف بلند، روی به کمال نهد و قصور و تقصیر خود در «دعبل شناسی» را در آینهٔ آثار پیشین ببینیم.

۸- تشویق‌های برادر محقق و مخلص جناب محسن صادقی، این ناتوان خسته جان را در سر و سامان دادن به اوراق آشفته برانگیخت؛ که تلاش او مأجور، و خلوص نیت او در آستان بلند امام هشتم صلوات الله علیه مقبول باد.

دعای خیر حضرت بقیة الله امام موعود ـ عجل الله تعالی فرجه الشریف وجعل أرواحنا لتراب مقدمه الفداء ـ شامل حال همگان باد، که در این زمانهٔ عسرت، سخت بدان نیازمندیم.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-25]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.11.41.9.0]

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-25]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.11.41.9.0]

۱. کتابهای چاپی فارسی

*** از نجوای اندوه (ترجمه و شرح تائیه)**

سید مرتضی موسوی گرمارودی، مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۸۸ ش، ۱۴۸ ص.

*** تحلیل، شرح و ترجمه دیوان دعبل خزاعی**

حیدرسهرابی،تهران:نگستان،۱۳۹۱ش،۴۸۰ص.

ظاهراً پایان‌نامه نویسنده بوده است.

*** ترجمه و تفسیر قصیده (تائیه) دعبل خزاعی. شمس گیلانی. قم: مهر، بی‌تاریخ، ۹۶ ص، رقعی.**

در مقدمه اشاره شده که کتاب در۱۳ شهریور ۱۳۲۹ شمسی (۲۱ ذیقعده ۱۳۶۹ قمری) به پایان رسیده و نخستین بار در ۱۳۲۹ در قم، چاپخانه تابش چاپ شده و این چاپ دوم کتاب است.

از نویسنده، کتابهایی مانند: تاریخ علما و شعرای گیلان، و کشکول شمس منتشر شده است.

در این کتاب، ذیل هر بیت از قصیده، ترجمهٔ واژگانی و توضیحی کوتاه آمده است.

*** ترجمه و شرح دیوان دعبل خزاعی شاعر برجسته اهل بیت**

ضیاء حسین الاعلمی. ترجمه محمدرضا هاشم لو، رشت: دانشگاه گیلان، ۱۳۹۲ ش، ۲۷۲ ص.

*** داستان زندگی دعبل خزاعی**

محمدرضا خوشدل (با نظارت علمی دکتر سید حسین سیدی)،مشهد: به نشر،۱۳۹۱ش،۱۷۵ ص.

این کتاب که نخستین کتاب از سلسلهٔ «شاعران شیعه عرب» است، به صورت داستان بلند به شرح حال دعبل می‌پردازد. پیش از آن زندگی پنج شاعر شیعی فارسی زبان از همین ناشر چاپ شده بود.

*** دعبل بن علی خزاعی شاعر دار بر دوش**

محمدجواد گوهری، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۸ ش، ۱۶۹ ص.

*** دعبل خزاعی**، باقر قربانی زرین، تهران: کتاب مرجع، ۱۳۹۲ ش، ۹۲ ص.

*** دعبل خزاعی**

علی اکبر ولایتی، تهران: امیرکبیر، کتابهای جیبی، ۱۳۹۰ ش، ۱۱۷ ص. (شماره ۲۹ از سلسله: آفرینندگان فرهنگ و تمدن اسلام و ایران)

*** دعبل خزاعی در شوش ــ الشاعر الثائر**

میرعبدالامیر مقدم نیا، اهواز: اوقاف خوزستان، ۷۲ ص.

*** دعبل خزاعی، شاعر انقلابی**

سیدعلی کمالی دزفولی، شاگرد او سید مجتبی مجاهدیان در مقاله «من از مصاحبت آفتاب می‌آیم» از این کتاب او یاد می‌کند. *معارف*، ش ۷۴، اسفند ۱۳۸۸ (نقل از آن: سایت حوزه)

*** دعبل خزاعی شاعر دار بر دوش**

مصطفی قلی زاده، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۸ ش، ۱۱۲ ص، رقعی.

سومین چاپ کتاب است، که در پژوهشکده باقرالعلوم علیه‌السلام شهر قم در سلسلهٔ «شاعران قبیله نور» تدوین شده است و شرح حال او و مروری بر اشعارش را در بر دارد.

*** دعبل شاعر امام رضا علیه‌السلام**

حسین چوبین، قم: روح، ۱۳۸۷ ش، ۱۸۱ ص.

نویسنده (تولد ۱۳۱۴ ش)، زادهٔ نجف، استاد ادبیات عرب در دانشگاه چمران اهواز است. وی این کتاب را دربارهٔ شوش و تاریخ آن نوشته و نزدیک به نیمی از کتاب را به دعبل و اشعار او در باب خلفای عباسی اختصاص داده است. او کتابی دیگر دارد به نام «صرف، نحو و بلاغت اشعار دعبل»، و نیز مقالهٔ «واژه‌های فارسی در اشعار دعبل» (چاپ شده در مجله *دانشکده ادبیات دانشگاه تهران*)؛ نیز در سال ۱۳۶۸ شمسی، ریاست کنگره دعبل در اهواز را بر عهده داشته است.

*** راز دعبل**

فریبا کلهر، تهران: بنیاد بعثت کودکان، ۱۳۷۵ ش، ۲۴ ص، مصوّر رنگی، نقاشی: سید حمید شریفی

ترجمه انگلیسی آن در نشریه زیر:

سفینه انگلیسی، سال ۳، شماره ۹، ژانویه تا فوریه ۲۰۱۰.

*** زندگانی دعبل بن علی خزاعی**

سید عبدالرحیم ذکری، ۱۳۶۱ ش / ۱۴۰۲ ق، ۵۳ ص. (*به ضمیمه احتجاجات امام جواد با علمای سنت*).

نویسنده از علمای خوزستان بوده و کتاب را به صورت تایپ دستی انتشار داده که به دلیل کمبود امکانات، خالی از غلط نیست. ترجمهٔ فارسی و شرح کوتاهی بر شعر را در بردارد.

*** زندگی‌نامه دعبل بن علی خُزاعی**

به ضمیمه کتاب *میزان العقاید*. نوشته شهید شیخ محمدعلی صدخروی سبزواری ملقب به حسام الشریعة (۱۳۰۵ ـ ۲۸ صفر ۱۳۳۵ قمری) تهران: رویش جوانه‌های فردا، ۱۳۸۸ ش.

میزان العقاید به اهتمام محمدامین حُسامی نوادهٔ مؤلف چاپ شده است. مقدمه‌ای مفصل در شرح حال مؤلف دارد که در آن از کتاب *مرآة التواریخ* او یاد و نقل قول می‌کند. وی مردی دانشمند بوده که در روستای «صدخرو» سبزوار به تبلیغ دین اشتغال داشته و همانجا به شهادت رسیده است.

زندگی‌نامه دعبل (ص ۱۷۱ـ۱۹۱) ضمیمهٔ این کتاب است که ظاهراً تألیف آن فقید نیست. شاید از نوشته‌های فرزندش (شیخ مرتضی حسامی ـ متوفی ۱۳۸۴ شمسی) یا نواده‌اش محمدامین حسامی باشد.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-25]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.11.41.9.0]

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-25]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.11.41.9.0]

*** زندگی‌نامه دعبل خزاعی شاعر امام رضا علیه‌السلام**

علیرضا کریمی، قم: روح، ۱۳۸۶ ش، ۲۱۹ ص.

*** شاخه‌های شکسته**

صدیقه وسمقی، تهران: اطلاعات، ۱۳۸۲ ش، ۸۲ ص. شامل:

ـ شرح حال مختصر دعبل و سرگذشت قصیده‌اش.

ـ متن قصیده با ترجمه و شرح منثور به نثر فارسی معاصر، و توضیح مفردات آن.

سپس قصیده رائیه دعبل با ترجمه منثور و توضیحات مختصر آمده.

فهرست منابع، اعلام و اماکن در پایان آمده است.

*** شرح تائیه دعبل خزاعی**

محمدباقر مجلسی، تصحیح علی محدث. تهران، ۱۳۵۹ ش، ۸۴ ص، رقعی.

یکی از مهم‌ترین و معتبرترین شروح قصیده دعبل است. مصحّح، کتاب را بر اساس دو نسخه خطی چاپ کرده: الف: نسخه‌ای از کتابخانه استاد سیدجلال‌الدین‌محدث‌ارموی، ب. نسخه کتابخانه مجلس که در فهرست آن (ج ۱۴ ص ۱۱) معرفی شده است.

مصحّح اشاره می‌کند که چاپ این شرح را به امر پدرش استاد سیدجلال‌الدین محدث ارموی انجام داده است. دو تصحیح دیگر از این رساله می‌شناسیم:

۱- تصحیح سید مهدی رجائی، در کتاب: بیست و پنج رساله فارسی، علامه مجلسی، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی، ۱۴۱۲ ق، ص ۵۱ـ۹۹، بر اساس نسخه مرعشی ۱۸۷ و رضوی ۴۳۰۷.

۲- به اهتمام تقی بینش (در مجله نامه آستان قدس، شماره ۲۸، خرداد ۱۳۴۶ ش).

*** شرح فارسی تائیه دعبل**

عباسقلی سپهر، ضمن: *ناسخ التواریخ*، زندگی نامه حضرت رضا علیه‌السلام، ج ۱۴، ۱۳۵۶ ش، ص ۲۶۹ ـ ۳۰۷

سپهر، ضمن شرح حال امام رضا علیه‌السلام، شرحی لغوی بر تائیه دعبل آورده است.

*** شمشیر نامرئی جناب دعبل خزاعی**

مهدی وحیدی‌صدر.تصویرگر: حکیمه شریفی، ۱۲ ص، مصور، رنگی تهران: مجمع جهانی اهل بیت، ۱۳۸۵ ش. (دومین کتاب از سلسله داستانهای مذهبی)

*** قصیده تائیه دعبل خزاعی**

ترجمه منظوم امید مجد، با استفاده از شرح علامه محمدباقر مجلسی.

تهران: معیار، ۱۳۸۰ ش، ۲۳+۱۲ ص.

با سرمایهٔ شرکت توسعه نیشکر و صنایع جانبی به مناسبت راه اندازی کارخانه شکر کشت و صنعت دعبل خزاعی در خوزستان چاپ شده

است.

پس از مقدمه‌ای در شرح حال مختصر دعبل و قصیده‌اش، ترجمه منظوم دعبل در ۱۷۹ بیت آمده با مطلع:

کاروان عشق می‌راند به پیش / عاشقان در گفت و گو با یار خویش

*** قصیده تائیه دعبل خزاعی**

نگارش و ترجمه به شعر فارسی: عزیزالله حاجی مشهدی.

همراه و با استفاده از شرح علامه محمدباقر مجلسی.

تهران: واحد تحقیقات بنیاد بعثت،۱۳۶۳ ش، ۱۰۲ص.

بخش اول، شرح تائیه به نثر فارسی است که نویسنده شرح علامه مجلسی را ذیل هر بیت در پاورقی آورده است. بخش دوم (ص ۵۵ به بعد) ترجمه منظوم تائیه به شعر نو فارسی است. مطلع آن (ترجمه: «تجاوبن بالأرنان والزفرات»):

تنی چند مویه گران بس اندک شماره / به آواز در پاسخ یکدگر / َبسی ناله و سوز و بس آه آلوده با درد/ گفتند کلامی که کس در نمی‌یافت معنای آن را.

*** کند و کاوی در حیات و اندیشه سیاسی دعبل خزاعی**، علیرضا میرزا محمد

تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۸ ش، ۱۶۱ ص.

بخش منابع مشتمل، حدود۱۶۰ منبع را نام می‌برد که دربارهٔ دعبل بطور ضمن پرداخته‌اند. و این یکی از امتیازات کتاب است.

*** مادح اهل عصمت، دعبل**.

سید ابوالفضل ابن الرضا، تهران: اتحاد، ۱۶ ص، جیبی.

در مقدمه پس از گزارش قصیدهٔ دعبل، به شاعران اهل بیت توصیه می‌کند که دعبل را سرمشق خود قرار دهند و از کلمات سخیف در شعر خود اجتناب کنند، به ویژه کلماتی که از فرهنگ عرفا و صوفیه نشأت می‌گیرد. وی به دو کتاب دیگر خود (کتاب *شعر و موسیقی*، کتاب *عقل و دین*) ارجاع داده است. متن اصلی شامل ۱۳۹ بیت شعر در ترجمه منظوم تائیه دعبل است که با این بیت آغاز می‌شود:

چو نالد بلبلی در باغ و گلزار / بنالندی همه مرغان به اشجار

چون نالد آن، بگوید این جوابش / که بین دوستان راز است و اسرار

سپس چند بیت به سبک دیگر به عنوان خاتمه آورده است.

نویسنده، همان کسی است که در آن سالها، کتابهایی نوشت مانند *عقل و دین* که بحثی مفصل

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-25]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.11.41.9.0]

در اثبات شفاعت دارد. نیز در شمار آثار چاپ شدهٔ او در آن سالها ـ که در پایان کتاب *مادح اهل عصمت* یاد کرده ـ این کتابهاست: *مرآة الآیات*، *کلمات قصار امام حسین* علیه‌السلام، گنج گهر (سخنان پیغمبر)، *گنج حقائق*، *رساله حقوق*، *عشق و عاشقی*، *حقیقة العرفان*، *التفتیش*، *فهرست عقاید عرفا و صوفیه* (چهار کتاب اخیر، نقد عرفان و تصوف است)، *فهرست عقاید شیخیه*، *عقل و دین* ج۱ و۲، *فهرست عقاید امامیه*، *خزینه جواهر*، *شعر و موسیقی*، *گلشن قدس*، *دلیل حکم محاسن*، *مثنوی منطقی*، *اسلام دین کار و دانش*، *گنج سخن*.

همین نویسنده در سالهای بعد، خود منبعی شد برای نشر عقایدی در برابر مکتب اهل بیت، و به دشمنی با این حقایق پرداخت. خداوند، ایمان ما را در برابر هجوم شیطان نگاه دارد و عاقبت ما را ختم به خیر کند. آمین.

*** مجمع المصائب والمناقب**

سید مهدی مرعشی نجفی، قم: تولی، ۱۳۸۷ ش، ۱۶۲ ص.

کتاب، شرح تائیه دعبل به فارسی است، به سال ۱۳۹۶ قمری تألیف شده و دو بخش اصلی دارد: ۱۳۰ صفحه به شرح قصیده دعبل اختصاص یافته و ۳۰ صفحه به بعد، شرح قصیده میمیه فرزدق درباره امام سجاد علیه‌السلام است.

ذیل هر بیت، صرف و نحو، مفردات و معنای بیت به فارسی آمده است.

*** مردان خدا: فرزدق در مکه، دعبل در مرو**

اسدالله ناصح، تهران: نهضت زنان مسلمان، ۱۳۶۲ ش، ۸۳ ص.

۲. کتابهای چاپی عربی

*** ثلاثة من الاعلام، شریف رضی، دعبل، عکاشة**

خلیل رشید، نجف ۱۹۵۵ (قربانی، *دانشنامه* ۱۷ ص ج ۷۹۲)

*** حیاة دعبل الخزاعی**

بدر مقداد، دمشق ۱۹۵۴ (قربانی، *دانشنامه* ج ۱۷ ص ۷۹۲)

*** دراسات فی التراث الادبی**

عبدالمجیدزراقط.بیروت:الغدیر،۱۹۹۸م/۱۳۷۷ش.

*** دعبل الخزاعی**

جرجس کنعان، بغداد ۱۳۶۸ ق (قربانی، *دانشنامه* ج ۱۷، ص ۷۹۲)

*** دعبل بن علی الخزاعی**

حسین موسی

*** دعبل الخزاعی: سیرته وأقوال العلماء فیه**

سید محسن الحسینی العاملی، دمشق: الحسینی العاملی، ۱۳۶۸ ق، ۱۰۷ ص.

ظاهراً بخشی از *اعیان الشیعه* است.

*** دعبل بن علی الخزاعی شاعر آل البیت**

عبدالکریم الاشتر، دمشق، ۱۴۰۴ / ۱۹۸۴.

*** دعبل بن خزاعی شاعر آل البیت**

علی عبد عسیران خزاعی، با مقدمه حسین علی محفوظ، بغداد: المکتبةالعلمیة،۱۳۸۴/۸۸/۱۹۶۵ ص.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-25]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.11.41.9.0]

*** دعبل الخزاعی شاعر اهل البیت علیهم‌السلام (۱۴۸ ـ ۲۴۶)**

علی حسین عرب الدعبلی. شیکاگو: المدرسة الحرّة (The open school)، ۱۴۲۵ / ۲۰۰۴، ۱۰۰ ص، رحلی.

شرح حال دعبل به نقل از: *اعیان الشیعه*، *فهرس التراث*، *الاغانی*، *معجم الادباء*، *تاریخ الاسلام*، *لسان المیزان*، *الغدیر*، *النجوم الزاهرة*.

نیز: تدوین بخشی از اشعارش، و اشاره به مزار او در شوش (خوزستان) و تصاویری از آن.

*** دعبل‌بن‌علی‌الخزاعی: الصورة الفنیة فی‌شعره**

کامل محمد محمد عویضة، بیروت: دارالکتب العلمیة، ۱۹۹۳/۱۴۱۳، ۲۳۸ ص. از سلسلهٔ «اعلام من الادباء والشعراء».

*** دیوان دعبل بن علی الخزاعی**

شرح: مجید طراد. بیروت: دارالجلیل، ۱۴۱۸/۱۹۹۸، ۲۸۷ ص.

بخش «ترجمهٔ دعبل من کتب الادب والتراجم» پیوست کتاب است.

*** دیوان دعبل بن علی الخزاعی**

شرح: حسن حمد، بیروت: دارالکتاب العربی، ۱۹۹۴/۱۴۱۴، ۲۵۰ ص.

*** دیوان دعبل بن علی الخزاعی**

تحقیق: دکتر ابراهیم الامیونی، بیروت: دارالکتب العلمیة، ۱۹۹۸ م / ۱۴۱۸ ق.

توضیح: در مجله *المورد*، مجلد ۳۹ عدد ۱ ص ۱۱۳. و مجلد ۳۸ عدد ۴ ص ۶۱، از آن یاد می‌کند.

*** دیوان دعبل خزاعی**

شرحه و قدّم له: ضیاء حسین الاعلمی، بیروت: مؤسسة الأعلمی، ۱۹۹۷/۱۴۱۷، ۲۴۲ ص.

*** دیوان دعبل بن علی الخزاعی**

جمعه وقدّم له وحقّقه: عبدالصاحب عمران الدّجیلی. بیروت: دارالکتاب اللبنانی، ۱۹۷۲. (افست: قم: شریف‌رضی)، ۴۲۸ ص.

نخستین چاپ کتاب به سال ۱۳۸۲ ق / ۱۹۶۲ م انجام شده است. مقدمهٔ مبسوط مؤلف (۹۰ ص) در شرح حال دعبل در آغاز کتاب آمده است. پس از آن ۲۴۸+۵۰ شعر از او با تخریج دقیق آمده است. نظرات شخصیت‌ها و مراکز علمی عربی در مورد چاپ اول کتاب (ص ۳۶۴ ـ ۳۷۷)، و پس از آن فهارس (قوافی، منابع کتاب، منابع شرح حال دعبل) می‌آید. قصیده تائیه در صفحات ۱۲۳ تا ۱۴۵ آمده است.

*** دیوان دعبل بن علی الخزاعی**، جمعه و حقّقه: الدکتور محمدیوسف نجم. بیروت: دارالثقافة، ۱۹۶۲، ۲۳۶ ص.

نویسنده استاد دانشگاه امریکایی بیروت است. ۳۳۰+۳۲ قطعه از اشعار دعبل و با تخریج، تدوین کرده است. فهرست منابع، اعلام و اماکن

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-25]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.11.41.9.0]

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-25]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.11.41.9.0]

و قوافی پایان بخش کتاب است. تائیهٔ دعبل در صفحات ۳۵ تا ۴۴ با تخریج دقیق آمده است.

* **شرح قصیدهٔ دعبل**، کمال‌الدین بن معین الدین محمد فسوی فارسی (معروف به میرزا کمال فسوی).

چاپ سنگی ۱۳۰۷، ۲۲۴ ص جیبی. (چاپ به اهتمام شیخ جمال الدین بن محمدتقی بن محمود میثمی عراقی).

شرحی مبسوط به عربی است که در سال ۱۱۰۳ در اصفهان نوشته شده است.

ذیل هر بیت، شرح مفردات، ترکیب‌ها، صرف و نحوف و بیان مراد کلّ بیت را می‌آورد.

در حاشیه صفحات ۱۲۹ تا ۱۳۶ قصیده‌ای عربی آورده در ۲۴ بیت با مطلع:

احببت ان امدح الحبر الحلیم امیر ال مومنین ابا السبطین مولانا.

نیز در حاشیه صفحهٔ ۸۱ تا ۱۰۵ مخمّس در مدح امیرالمؤمنین علیه‌السلام آورده با مطلع:

النفس باللهو فی الدنیا تشاغلنی/والعقل بالصبر فی العقبی یؤمّلنی/مثوی الوصیّ حمی عزّی ومرتکنی/ من لی بعاصف شمالل یبلّغنی/الی الغریّ فیلقینی وینسانی

۴۳ بند از این مخمّس نقل شده و پس از آن می‌نویسد: «هذا ما وجد من القصیدة... رجاء لقبولهم. فان لم تکن قابلة فهم أهل للقبول»..

در حاشیهٔ صفحات ۱۱۳ تا ۱۱۶ قصیده‌ای دیگر در ۱۹ بیت، ثبت شده با مطلع:

عادة الدهر شیمة لاعداء / فجع الدین بخاتم الانبیاء

این قصیده در بیان مصائب حضرت زهرا سلام الله علیها است.

حواشی فراوان دیگر نیز در نسخه آمده که مکمّل مطالب متن کتاب است. این کتاب، از دقّت و عمق خوبی برخوردار است و باید چاپ مناسبی از آن صورت گیرد.

* **شعر دعبل بن علی الخزاعی**، دکتر عبدالکریم الاشتر. افست قم: مکتبة الحیدریة، ۱۴۲۷ ق/ ۱۳۸۵ش، ۵۵۸ ص.

پیش از این کتاب به سال ۱۹۶۴ توسط مجمع علمی عربی در دمشق منتشر شده است. در مقدمه روش تدوین و تخریج اشعار را توضیح داده است. در قسم اول کتاب، ۲۴۰ شعر با تخریج آورده که نسبت آنها را به دعبل، قطعی می‌داند. قسم دوم را به شعرهایی اختصاص داده که فقط در کتابهای شیعه آمده است، شامل ۳۳ شعر (ص۲۲۱ـ۲۳۸). در بخش سوم، شعرهای منسوب به دعبل را آورده است (۶۵ شعر). بخش چهارم به شعرهایی می‌پردازد که به دعبل نسبت داده‌اند، اما از آنِ او نیست (۲۸ شعر).

ملحق به ترتیب حروف الفبا، در شناسایی افراد، اماکن، اقوام و دیگر اعلامی است که در این شعرها یاد می‌شود (ص ۲۶۰ـ۴۴۰).

پس از آن، یک قصیده دیگر از دعبل با توضیح

اعلام آن می‌آورد (ص ۴۴۱ـ۴۴۷).

فهارس (اعلام، قبائل و طوائف، اماکن، قوافی، اغراض و معانی، کتابها) پایان بخش کتاب است. نزدیک به نیمی از منابع کتاب، منابع مخطوط است که ضمن فهرست منابع، معرفی شده‌اند.

وی قصیدهٔ تائیه را یک بار در قسم اول (ص ۷۰ـ۷۷) و بار دیگر ـ به روایت منابع شیعی ـ در قسم دوم (ص ۲۲۱ـ۲۳۸) آورده است.

*** عباسی ثائر: دراسة عن الشاعر دعبل الخزاعی**

کاظم مظفر (۱۹۳۱ـ۱۹۷۸). یاد شده ضمن شرح‌حال او در: آفاق نجفیه، عدد ۲۶، ۲۰۱۱/۱۴۲۳، ص ۲۷۰ـ۲۷۲

*** نفحات من الادب الاسلامی**

... علوی مالکی

گزیده‌ای از شعرهای مهم، از جمله تائیهٔ دعبل در بر دارد.

گزارشی از آن در سفرنامه حجّ نوشته محمدعلی مهدوی‌راد به سال ۱۳۷۲ شمسی تحت عنوان «ره‌آوردی از دیار دوست» آمده است. (*میقات حج*، ش ۲۴، تابستان ۱۳۷۷ ش و به نقل از آن: سایت حوزه)

۳. نسخه‌های خطی فارسی

*** ترجمه قصیده تائیه دعبل**

ترجمه بدون توضیح؛ مؤلف: مجهول؛ مرعشی شماره ۶۰۴۴/۳، ۵ برگ.

*** ترجمه قصیده تائیه دعبل**

مختصر ـ به خط: ابوالقاسم ابن الحسن؛ مرعشی: ۶۰۴۴/۳۰ (فهرست ۴۸/۱۶).

*** ترجمه قصیده تائیه دعبل**

علامه محمدباقر مجلسی؛ معرفی ۲۵ نسخه خطی ـ *دنا* ۱۱۴۲/۲ـ۱۱۴۳.

*** شرح حال دعبل و ترجمه قصیده تائیه**

محمدحسن بن محمدعلی خراسانی (۲۴ ربیع الثانی ۱۲۳۰)؛ مسجد اعظم قم ش ۲۱۳۵/۸ (فهرست ۴۲۶/۱).

*** شرح قصیده دعبل**

ناشناخته؛ تحریر: سید عبدالباقی حسینی کاشانی، ۱۲۴۷؛ مجلس ۱۰۵۰/۹ طباطبایی (ف مجلس ۳۶۱/۲۳، دنا ۹۴۱/۶).

*** شرح قصیده دعبل**

ناشناخته؛ تحریر: محمدجعفر بن رستم طالقانی، جمادی الثانیه ۱۰۷۲؛ کتابخانه فحول قزوینی، (ف. فحول/۲۷، دنا ۹۴۱/۶).

*** شرح قصیده دعبل**

ناشناخته؛ تحریر: محمدامین خوانساری؛ مجلس ۴۵۷۸ (ف مجلس ۲۷۵/۱۲، دنا ۹۴۱/۶).

*** شرح قصیده دعبل**

ناشناخته، تحریر: ۱۲۴۸؛ مرعشی ۱۰۲۹۲/۴

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-25]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.11.41.9.0]

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-25]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.11.41.9.0]

(*میراث شهاب* سال ۸ش۴ ص ۶۹، دنا ۹۴۱/۶).

*** شرح قصیدهٔ تائیه دعبل**

محمدمهدی بن محمد ابراهیم رضوی همدانی (ق ۱۳)؛ نسخه به خط مؤلف، ۱۸ برگ، تألیف: ۵ شوال ۱۲۵۵؛ مرعشی ۵۶۹۲/۲ (فهرست مرعشی ۹۰/۱۵، دنا ۹۴۱/۶).

شرح قصیده تائیه دعبل

محمد شفیع بن محمد شریف میر فندرسکی (ق ۱۲)؛ تحریر: محمد جعفر، ربیع الاول ۱۱۸۸، ۱۷ برگ؛ الهیات مشهد ۲۲۷۹۲/۷ (ف الهیات ۹۲۴/۳، دنا ۹۴۱/۶).

۴. نسخه های خطی عربی

*** اخبار شعر دعبل**

از: ابن طیفور، احمد بن ابی طاهر (۲۰۴ـ۲۸۰). اهمیت کتاب در آن است که معاصر دعبل بوده است.

بنگرید: ابن الساعی، علی بن انجب (م ۶۷۴). *الدر الثمین فی اسماء المصنفین*، تحقیق: احمد شروقی تحقیق: محمدسعید حنشی. تونس: دارالغرب الاسلامی، ۲۰۰۹/۱۴۳۰، ص ۲۶۲

*** کتاب دعبل**، نسخه خطی کتابخانه، کنگره امریکا شماره ۶۱/۶۵۵۳

بر اساس چاپ دانشگاه کنتاکی امریکا از نسخه خطی لیون زولنذک. در مجلهٔ المورد، مجلد ۳۹، عدد ۱، ص ۱۱۴ و ۱۱۶ از آن یاد کرده است.

*** دیوان دعبل**، جمع: شیخ محمد سماوی.

از این کتاب، در مجله معهد المخطوطات ج ۴، ص ۲۲۸ (و به نقل از آن در: مقدمهٔ دیوان دعبل، دکتر محمد یوسف نجم، ص ۶) یاد شده است.

دکتر عبدالکریم الاشتر این کتاب را در اختیار داشته و از آن بهره گرفته و در کتاب خود (*دیوان دعبل بن علی الخزاعی*) بدان استناد کرده است.

*** شرح قصیدة دعبل التائیة**

محمد بن محمد فسوی (کمالا) ـ م ۱۱۳۴؛ تألیف: ۱۴: رمضان ۱۱۰۳، اصفهان؛ خطی مرعشی، ش ۳۲۲۵؛ تحریر: ۱۳۰۳، ۱۰۰ برگ (فهرست مرعشی ج ۹ ص ۲۶).

نسخه دیگر: مرعشی ۱۴۴۵۸/۲، تحریر: یوسف بن عبدالعظیم، ۱۳۰۴، تبریز (فهرست مرعشی ۴۲۳/۳۶ـ۴۲۴) ۹ نسخه در دنا ۹۴۰/۶ معرفی شده است.

*** شرح قصیده دعبل التائیة**

سید محمد حسینی قزوینی (قرن ۱۲)؛ تألیف: ۱۴ ماه رمضان ۱۱۰۲؛ مرعشی شماره ۲۰۱۳، تحریر ۱۱۶۲، ۹۰ برگ (فهرست مرعشی ج ۶ ص ۱۵ـ۱۶).

*** شرح تائیه**

ملا علی علیاری تبریزی (م ۱۳۲۷) که نسخه نزد فرزندش میرزا محمد حسن علیاری بوده است (ذریعه ج ۳، ص ۲۰۵ و ج ۱۴ ص ۱۱)

*** شرح قصیده دعبل**

سید نعمة الله جزائری. بنگرید: الذریعه، ج ۱۴، ص ۱۲.

*** شرح تائیة دعبل خزاعی**

شرح مفصل از میرزا محمدحسن زنوزی (م ۱۳۱۰ ق) شاگرد شیخ انصاری. الذریعة ۲۱/۱۴.

اشاره به آن در: *ستارگان حرم*، ش ۱۷؛ سایت حوزه ۱۳۹۰/۱۰/۴ ش. (ذیل: زنوزی، میرزا رضی)

*** شرح قصیدهٔ دعبل**

فاضل تونی

صدیقه وسمقی در کتاب *شاخه‌های شکسته*، ضمن منابع خود (ص ۷۰) و در متن نیز (ص ۴۶) از آن یاد می‌کند.

*** کتاب فی دعبل الخزاعی**

جرج جرداق ضمن مصاحبه‌اش با رضا امیر خانی به این کتاب اشاره می کند که تا کنون چاپ نشده است. ضمن گزارشی که تحت عنوان «*عشق و شیدایی یک مسیحی نسبت به امام علی*علیه‌السلام» در سایت حوزه به تاریخ ۱۳۸۸/۲/۵ ش آمده است.

تذکر:

شرح القصیدة التائیة (از مجلسی و فسوی)

در *مرآة الکتب* ثقة الاسلام ج ۶ ص ۶۱ (چاپ مرعشی ۲۰۱۱/۱۴۳۲) به نام شرح القصیدة التائیة لدعبل الخزاعی آمده که باید خطای چاپی باشد.

۵. مقالات فارسی در نشریه‌ها و روزنامه‌ها و مجموعه‌ها

***اثر زبان فارسی در اشعار دعبل**

حسین چوبین، *نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران*، ش ۱۵۷، بهار ۱۳۸۰ ش، ص ۲۶۹ـ۲۷۸

***احسان حضرت امام هشتم به دعبل خزاعی**

طلوع اسلام، ۱۳۴۷/۱۱/۱۲ش، ص ۱ و ۴

***امام رضا**علیه‌السلام **و دعبل خزاعی**

زائر، ش ۴۴، فروردین ۱۳۷۷ ش، ص ۱۸

***امام رضا**علیه‌السلام **و مرثیه سرایی دعبل**

رسالت ۱۳۶۸/۵/۲۴، ص ۴.

***تبری ویژگی بارز دعبل**

محسن هاشمی؛ *جام جم*، ۱۳۸۱/۱/۲۶ ش، ص ۸

***ترجمه و شرح قصیده دعبل خزاعی در مدح حضرت رضا**علیه‌السلام

علامه مجلسی، تصحیح تقی بینش، *نامه آستان قدس*، ش ۲۸، خرداد ۱۳۴۶ ش، ص ۳۲ـ۵۳

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-25]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.11.41.9.0]

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-25]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.11.41.9.0]

[بر اساس نسخه آستان قدس رضوی کتابت ۱۱۲۳)

بنگرید: شرح تائیه دعبل خزاعی [در بخش کتابها]

حکایت دعبل خزاعی شاعر

اسعد دهستانی، *اطلاعات* ۱۳۸۱/۱۰/۲۴ش، ص۶

*** داری بر دوش دعبل خزاعی**

پرویز عباس داکانی، *شهود*، پیش شماره ۲، بهار ۱۳۷۹ ش، ص ۸۳ـ ۱۰۴ موجود در کتابخانه ملی

*** در مدار خورشید عشق**

جواد محدثی، قدس، ۵ دی ۱۳۸۴ ش، ص۱۴

*** دعبل بن علی خزاعی، شاعر اهل بیت**

محدثه میر حسینی، مقاله آمادهٔ چاپ، برگرفته است پایان‌نامه کارشناسی ارشد نویسنده با همین عنوان، به راهنمایی دکتر فیروز حریرچی

*** دعبل خزاعی**

صادق آیینه‌وند، *فصلی از کتاب ادبیات انقلاب در شیعه* ج ۱، ص ۱۰۹ـ۱۳۸

تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۵۹ ش

توضیح: شاعران دیگر که در این کتاب معرفی شده‌اند.

ابو الاسود دوئلی، کثیر عزّة، فرزدق، کمیت، حمیری، منصور نمری، دیک الجن، ابن رومی، حمانی علوی، شیر زنان سخنور.

*** دعبل خزاعی شاعر علوی**

سید رضا تقوی دامغانی

پیام اسلام، ش ۵، آبان ۱۳۵۸ ش، ص ۴۱ـ۵۱

*** دعبل خزاعی مداح اهل بیت**

ابوالقاسم حبیب اللهی (نوید)، نامه آستان قدس، ش ۴، فروردین ۱۳۴۰، ص ۳۶ـ۴۴

توضیح: نام نویسنده مقاله در مجله، «آقای نوید» آمده است. به قرینه‌ی یادی از این مقاله که در نامه آستان قدس ش ۲۸ ص ۳۲ شده، نام کامل نویسنده به دست آمد و در اینجا ثبت شد.

***دعبل خزاعی دوست دوستان و دشمن دشمنان**

سید جعفر حمیدی، اطلاعات، ۳۰ مهر ۱۳۸۸ ش، ص ۶

*** دعبل خزاعی و نویسندگان عرب**

علیرضا میرزا محمد، فرهنگ، ش ۱۶، زمستان ۱۳۷۴، ص ۱۳۹ـ۱۵۲

***دعبل ستایشگر خاندان امامت و مداح حضرت رضا** علیه‌السلام

جلال شریعت ترشیزی (ترجمه از دایرة المعارف اسلام، نسخه فرانسوی)، نامه آستان قدس، ش ۳۶، خرداد ۱۳۵۲ ش، ص ۱۳۰ـ۱۳۸.

*** دعبل و محتشم: سرآمد مرثیه سرایان**

سعیده اژدر دقایقی، کیهان فرهنگی، ش ۲۸۸ و ۲۸۹، آذر ـ دی ۱۳۸۹ ش، ص ۵۴ ـ ۵۹

*** دفاع شعرای شیعه از حریم تشیع در عصر اول عباسی**

محمد شیخ الرئیس کرمانی، علوم اسلامی، ش ۱۰، تابستان ۱۳۸۷ ش، ص ۱۱۹ ـ ۱۴۰

*** رعایت ادب در محضر ولی**

الف ـ رحیمی، رسالت، ۲۳ آذر ۱۳۸۴ ش، ص ۱۸

*** زندگی‌نامه دعبل خزاعی**

رسالت ۱۳۶۶/۱/۲۰ ش، ص ۴.

***شاعران برجستهٔ عصر امام رضا علیه‌السلام**

عباس مسلمی سیرجانی، زائر، ش ۵۵ـ۵۶، اسفند ۱۳۷۷ ـ فروردین ۱۳۷۸ ش، ص ۵۱ـ۵۳

*** شاعر عاشقانه‌های ولایی، نگاهی به زندگی و آثار دعبل خزاعی**

محمدحسن پاکدامن، قدس، ۷ دی ۱۳۸۴ ش، ص ۳.

*** شاعران غریب در کوچه های خلوت تشیع**

منصوره زرکوب، نشریه علوم انسانی دانشگاه الزهراء ـ ش ۳۴ و ۳۵، تابستان و پاییز ۱۳۷۹ ش، ص ۴۵ـ۶۲.

*** شعر و نقش آن در جامعه [با تأکید بر شعر دعبل]**

سید هاشم بطحائی، نشریه دانشکده ادبیات دانشگاه تهران، ش ۱۶۴، زمستان ۱۳۸۱ ش، ص ۱۶۱ـ۱۸۲.

*** شهامت ادبی دعبل خزاعی در پاسداری از حریم علی بن موسی الرضا علیه‌السلام**

علی دودمان کوشکی، در مجموعه: ادب و هنر در آیینه‌ی فرهنگ رضوی

تهران: ۱۳۹۱ ش.

*** غریب طوس، دعبل شاعر اهل بیت**

قسمت اول: هوشیار، ش ۴۹۷، ۱۳۶۹/۳/۱۶ ش، ص۱؛ قسمت دوم: هوشیار، ش۴۹۸، ۱۳۶۹/۳/۲۳ ش، ص ۲ـ۳.

*** قصیدهٔ مدارس آیات**

زائر، ش ۹۲، مرداد ۱۳۸۱ ش، ص ۴۳.

*** کاربرد هجاء در شعر دعبل**

لیلا بیژنی، اطلاعات، ۱ مرداد ۱۳۸۸ش، ص۶.

*** مردی با چوبه‌ی دار بر دوش**

فرهاد چگنی (خانجان)، کیهان فرهنگی، ش ۱۴۷، آبان ۱۳۷۷ ش، ص ۳۰ـ۳۳.

*** یاران امام علیه‌السلام: دعبل بن علی خزاعی**

سعیده محمدتقی زاده، قدس، ۱۳۸۲/۱۱/۳۰ ش، ص ۲.

۶. مقالات عربی در نشریه‌ها و مجموعه‌ها

*** آل البیت فی شعر دعبل الخزاعی**

دکتر فاروق محمود الحبّوبی، فصلنامهٔ اهل البیت علیهم‌السلام (کربلا) منشورات جامعهٔ اهل البیت

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-25]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.11.41.9.0]

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-25]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.11.41.9.0]

علیه‌السلام، شماره ۳، ص ۱۳۷ـ۱۶۷.

پژوهشی تحلیلی است در اشعار دعبل، از جهت: درونمایه، واژگان و صنایع بدیعی.

*** تجاوبن بالأرنان والزفرات...**

مجموعه آثار کنگره دوم امام رضا علیه‌السلام، ۱۴۰۸ ق، ج ۲، ص ۳۹۱ ـ ۳۹۸.

*** دعبل الخزاعی الشاعر المتردّد**

عبدالحلیم عباس، الرسالة، ش ۲۲۱، ۱۳۵۶ ق.

بنگرید: دانشنامه جهان اسلام ج ۱۷

*** دعبل الشاعر، الشجاع الوفی**

عبدالعظیم علی‌قناوی،الرسالة، ش ۶۹۰، ۱۳۶۵ق.

بنگرید: دانشنامه جهان اسلام ج ۱۷.

*** القلق والاغتراب فی شعر دعبل الخزاعی**

احمد علی ابراهیم محمود، المورد (فصلنامه)، مجلد ۳۸، عدد۴، ۲۰۱۱ م/۱۴۳۳ هـ، ص ۴۱ـ۶۲

پژوهشی در اشعار دعبل، از دیدگاه روانشناسی است.

*** مصادر دراسة دعبل الخزاعی**

دکتر عبدالرزاق خلیفة محمود، المورد (فصلنامه). بغداد: وزارة الثقافة، مجلد ۳۹، عدد ۱، ۱۴۳۳/۲۰۱۲ هـ ص ۱۰۰ـ۱۱۶.

مروری بر منابع شرح حال دعبل و اشعار او، که ارزشمند و خواندنی است.

*** الملتقی، دراسات فی التراث الاسلامی**

عبدالکریم الاشتر (متولد ۱۹۲۸)، دمشق: المستشارية الثقافية للجمهورية الاسلامية، ۱۴۲۱/۲۰۰۰، ۱۶۶ ص.

ششمین کتاب از سلسله «کتاب الثقافة الاسلامية» که مجموعه‌ای از مقالات است و یک مقاله آن در مورد دعبل است.

*** الهجاء السیاسی فی شعر دعبل الخزاعی**

علی البهادلی، المنهاج، ش ۸، زمستان ۱۳۷۶ ش/۱۹۹۷. ص ۲۳۱ به بعد.

[موجود در کتابخانه تخصصی تاریخ ـ قم]

۷. مدخل های کتابهای مرجع فارسی

*** تائیه دعبل**

محمدحسین روحانی. دائرة المعارف تشیع ج ۴، ص۶۶ـ۶۷.

مقاله‌ای بسیار کوتاه مبتنی بر الذریعه و شرح علامه مجلسی.

***تائیه دعبل**

باقر قربانی زرین. دانشنامه جهان اسلام، ج ۶، ص ۳۵۰ـ۳۵۱.

*** دعبل**

سیدمصطفی حسینی دشتی. معارف و معاریف، قم: صدر، ۱۳۷۶ ش، ج ۵ ص ۴۱۴ـ۴۱۹. (مبتنی بر: بحار ۴۹، اعلام زرکلی و اعیان الشیعة)

*** دعبل خزاعی**

غلامحسین مصاحب. دائرة المعارف فارسی، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۳ ش، ج ۱ص ۹۸۲ مختصر.

***دعبل خُزایی (اشتباه است، خزاعی درست است)**

در: دانستنی‌های اسلامی برای نوجوانان (سرپرست: سید مهدی شجاعی). تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۸۷ ش، ج ۲ ص ۸۷۰

*** دعبل خزاعی**

سید غلامرضا تهامی. در: فرهنگ اعلام تاریخ اسلام، تهران: شرکت انتشار، ۱۳۸۵ ش، ج ۱، ص ۱۰۵۰ـ۱۰۵۱.

مختصر، مبتنی بر اعلام زرکلی و معجم المؤلفین کحّالة.

***دعبل خزاعی**

محمدحسین مشایخ فریدنی. دائرة المعارف تشیع، ج ۷، ص ۵۳۸ـ۵۴۰

***دعبل خزاعی**

باقر قربانی زرین. مدخل در: دانشنامه جهان اسلام، ج ۱۷، ص ۷۸۴ـ۷۹۴. از قوی‌ترین و معتبرترین منابع در مورد دعبل.

۸ . مدخل های کتابهای مرجع عربی

***تائیهٔ دعبل**

حسین مروة در: دائرة المعارف الاسلامیة الشیعیة، سید حسن الامین.

بیروت: دارالتعارف، ۲۰۰۲/۱۴۲۳، ج ۹، ص ۳۶ـ۵۰ ضمن بررسی تائیه، مروری بر شرح حال شاعر نیز دارد.

***دعبل**

محمدحسین الاعلمی الحائری. دائرة المعارف الشیعیة العامة. بیروت: اعلمی، ۱۹۹۳/۱۴۱۳، ج ۹، ص ۴۳۸ـ۴۳۹.

مختصر، مبتنی بر کشف الغمه و معجم الادباء

***دعبل الخزاعی**

ابوالفرج اصفهانی. در: الاغانی ج ۲۰، ص ۱۱۹ـ۱۸۶. مفصل‌ترین شرح حال دعبل در میان منابع مشتمل (رک: دانشنامه ۷۹۲/۱۷).

۹. مقالات در نقد و معرفی کتابهای فارسی

***[دعبل خزاعی]**

سایت خبرگزاری فارس ۲۹/آبان ۱۳۹۱

گزارشی مفصل از کتاب دعبل خزاعی نوشته علی اکبر ولایتی

***[دعبل خزاعی شاعر دار بر دوش]**

دفاع شاعران شیعی از صراط حق

گزارشی در معرفی کتاب دعبل خزاعی شاعر دار بر دوش ـ نوشته مصطفی قلی زاده. سایت حوزه ۲۴ / آبان / ۱۳۸۹ ش

***[شاخه‌های شکسته]**

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-25]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.11.41.9.0]

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-25]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.11.41.9.0]

تصویری درست در شاخه‌های شکسته (معرفی کتاب)

مصطفی قلی‌زاده، اطلاعات ۱۱/دی ۱۳۷۳ش، ص ۶.

۱۰. مقالات در نقد و معرفی کتابهای عربی

***ثلاث مجموعات من شعر دعبل الخزاعی: دراسة نقدیة**

عبدالکریم اشتر

مجلة المجمع العلمی العربی، ج ۳۹، ش ۳، صفر ۱۳۸۴ ق.

بنگرید: دانشنامه ج ۱۷

***[کتاب دعبل بن علی الخزاعی / عبدالکریم اشتر]**

این کتاب در اصل رسالهٔ دکترای عربی در دانشگاه عین الشمس قاهره در سال ۱۳۴۱ ش/ ۱۹۶۲ م بوده است.

ملاحظات و تعلیقات علی دعبل بن علی الخزاعی تألیف عبدالکریم الاشتر

عبدالصاحب دجیلی

مجلة المجمع العلمی العربی، ج ۴۰، ش ۱، شعبان ۱۳۸۴ق (دانشنامه ۷۹۲/۱۷)

***[دعبل الخزاعی تألیف السید محسن الامین]**

ابراهیم وائلی

الرسالة، ش ۸۶۸، ۱۳۶۹ ق. (دانشنامه ج ۱۷)

***[حول] دیوان دعبل بن علی الخزاعی**

احمد جندی

مجلة المجمع العلمی العربی، ج ۳۸ ش ۱، شعبان ۱۳۸۲ (دانشنامه ج ۱۷)

***شاعر آل البیت دعبل بن علی الخزاعی، دراسة نقدیة لآخر المجموعات من شعره، صنعة محمدیوسف نجم.**

عبدالکریم الاشتر

مجلة المجمع العلمی العربی، ج ۳۸، ش ۳، صفر ۱۳۸۳ ق. (دانشنامه ج ۱۷)

۱۱. پایان نامه‌ها

***بررسی ادب شیعه از آغاز تا پایان عصر غیبت صغری**

صادق سیاحی. راهنما: فیروز حریرچی

دانشگاه تهران، ۱۳۷۴ ش.

یک فصل به شعر دعبل اختصاص یافته است.

چکیده آن در سایت حوزه ۱۳۸۷/۱۲/۲۶ ش آمده است.

***ترجمه و بررسی فنون بلاغی در اشعار ولایی ـ سیاسی دعبل خزاعی**

راهنما: حسین چوبین. مشاور: سید احمد حسینی کازرونی.

دانشگاه آزاد اسلامی، واحد دزفول، ۱۳۷۸ ش.

موجود در: کتابخانه ملی

***شعر دعبل بن علی الخزاعی**

رحیم انصاری پور. راهنما: عباس پور عباسی. مشاور: بابر دلفی.
دانشگاه آزاد اسلامی، واحد آبادان و خرمشهر، ۱۳۸۱ ش، ۱۴۱ ص.
موجود در کتابخانه ملی

۱۲. موارد غیر کتابی

***سمینار بزرگداشت شاعر متعهد، دعبل بن علی خزاعی** [جزوه]
اهواز: اداره ارشاد خوزستان، ۱۳۶۸ ش، ۷ ص.
موجود در: کتابخانه ملی

*** مرمت مقبره و آستانه دانیال نبی و دعبل خزاعی** [سند دولتی]
اهواز: استانداری خوزستان، ۱۳۷۰ش،۱۱۲ ص.
موجود در: کتابخانه ملی

*** سمینار بزرگداشت شاعر متعهد قرن دوم و سوم هجری، دعبل بن علی خزاعی** [پوستر]
اهواز: اداره ارشاد خوزستان، ۱۳۶۸ ش.
موجود در: کتابخانه ملی

***روایت انتزاعی از زندگی دعبل خزاعی** [گزارش]
گزارشی از مجموعه تلویزیونی «ریشه در زمان» که ضمن آن به زندگی دعبل اشاره شده است.
خیمه، ش ۱۱، اسفند ۱۳۸۲ (نقل از آن در: سایت حوزه)

۱۳. استقبال‌ها، معارضه‌ها و ترجمه‌های قصاید دعبل

***تخمیس قصیده‌ی دعبل**، چاپ شده به ضمیمهٔ لئالی الفقهاء
عبدالحسین وکیلی قمی. قم: علمی.

***ترجمه منظوم تائیه**
محمدصالح محقق، استاد ادبیات در دزفول.
این ترجمه ضمن مجموعه اشعار مؤلف چاپ شده است. (نسیم کوثر، قم: تعلیم و تربیت اسلامی، ۱۳۹۱ ش، ص ۱۵۱-۱۵۶)
بیش از ۱۲۰ بیت، با مطلع:
دیشب سرای همسرایان پرنوا بود
در هر سکوتی نیز فریاد عزا بود

***ترجمه منظوم رائیهٔ دعبل** تحت عنوان خاک پاک
لطف الله صافی گلپایگانی (معاصر) ـ ۱۶ بیت با مطلع:
دو قبر است در طوس نزدیک هم
یکی مرقد پاک خیر امم
کتاب بزم حضور ـ قم: مرکز ترجمه و نشر آثار آیت الله صافی، ۱۳۸۹ ش، ص ۲۵ـ۲۷.

***حقوق آل حق** ـ ترجمه قسمتی از قصیده تائیه
محمدحسین بهجتی (شفق)، پیام اسلام، ش ۶، آذر ۱۳۵۸ ش، ص ۵۹ـ۶۱

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-25]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.11.41.9.0]

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-25]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.11.41.9.0]

***قصیده تائیه (خطی)**

به اقتفای تائیه دعبل ـ ۳۸۱ بیت

مرعشی شماره ۲۱۱۵/۲ ـ برگ ۱۰۸ تا ۱۲۳

(فهرست مرعشی ۱۳۷/۶)

***گزارشی از قصیده دعبل**

محمدطاهر هاشمی شافعی (۱۲۹۲ـ۱۳۷۰ ش)

بخشی از کتاب: مناقب اهل بیت علیهم‌السلام از دیدگاه اهل سنت.

مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۸۹ ش، ص ۲۰۶ـ۲۱۰.

***مرثیه اشکبار**

قوام الدین حسنی قزوینی (م ۱۱۵۰)

ترجمه منظوم فارسی مساکب (یا: ساکب) العبرات ـ که اصل آن نیز از اوست.

در استقبال از تائیه دعبل (*ریاض الجنة*، *زنوزی*، *تحقیق: علی رفیعی*، ج ۴، ص ۱۷۸)

توضیح: در کتابخانه مرعشی ۹۴۷۰/۱ مرثیه جگرسوز از او یاد شده که ۷۲ بیت است و در سال ۱۱۰۲ سروده شده است. در حالی که ساکب العبرات، در سال ۱۱۱۸ سروده شده است. پس این ترجمه قصیده عربی او نیست.

***مساکب العبرات (یا: ساکب العبرات)**

قوام الدین الحسنی القزوینی (م ۱۱۵۰) ۷۲ بیت ـ تاریخ سرودن: ۱۱۰۸

قصیده عربی در استقبال دعبل خزاعی

[نسخه خطی: ملک ۵۹۳/۲۴ ـ که در فهرست آن ۹۷/۵ و دنا ۱۷/۶ به نام ساکب العبرات ثبت شده است. در فنخا ۸۸۲/۱۷ به ارتباط این قصیده با دعبل اشاره نشده است].

در پایان کتاب تظلم الزهراء (چاپ سنگی) چاپ شده است، شامل ۷۴ بیت، با مطلع:

خلیلیّ شقا الجیب بالحسرات

وقوما باسعادی علی الذرفات

مرحوم استاد محدث ارموی در حاشیهٔ دیوان میرزا ابوالفضل تهرانی ص ۵۸ از آن یاد کرده و چند بیت آن را نقل کرده است.

*** قصیده تائیه در معارضهٔ دعبل**

میرزا ابوالفضل تهرانی، ضمن دیوان او به تصحیح سید جلال الدین محدث ارموی (تهران: رنگین، ۱۳۶۹ قمری / ۱۳۲۹ شمسی) ص ۳۳ـ۴۷.

میرزا ابوالفضل تهرانی صاحب این دیوان و کتاب مهم شفاء الصدور در شرح زیارت عاشورا (م ۱۳۱۶ ق) مقام علمی بلندی دارد که در رسالهٔ محدث ارموی (مقدمه مبسوط همین کتاب)، نیز کتابهایی: مدینة الادب، نامه فرهنگیان و تذکرة قدس (هر سه از محمد علی عبرت نایینی) به تفصیل آمده است.

این قصیده در ۲۳۰ بیت، در معارضه با تائیه

دعبل است که شرحی مختصر بر آن از ناظم در حاشیه صفحات آمده است. تعلیقه استاد محدث ارموی در مورد قصیده دعبل (ص ۴۹ تا ۵۸) نکات مهمی در بر دارد.

البته قصیده دیگر میرزا ابوالفضل (ص ۴۸ تا ۵۶) را نیز می توان معارضه دعبل دانست.

***قصیده تائیه در معارضه دعبل**

صالح بن طلائع (الملک الصالح).

چند بیت از آن را سید علی خان مدنی در انوار الربیع آورده است. با مطلع:

أ لائم دع لوحی علی صبواتی / فما فات یمحوه الذی هو آت.

مرحوم محدث ارموی در تعلیقات دیوان میرزا ابوالفضل تهرانی ص۴۸ و ۵۰ به آن اشاره می‌کند.

۱۴. آثار مکتوب به زبانهای دیگر (غیر از فارسی و عربی)

Di'bil, by: L.Zolondek*
Encyc lopedia of Islam , Ed. 2, 2004

(دانشنامه ج ۱۷)

زولوندک Zolondek مجموعه ای شامل شرح حال کوتاه درباره دعبل و بخشهایی از سروده‌های او و ترجمه انگلیسی ۷۷۸ بیت از آنها را در ۱۳۴۰/۱۹۶۱ ش در دانشگاه کنتاکی Kentacky آمریکا به چاپ رساند. (سزگین، ج ۲، جزء ۴، ص ۹۲ـ۹۳)

واگنر wagner و بلاشر Blachere بر این مجموعه تعلیقات و استدراکهایی نگاشته‌اند (سزگین، همان، ص ۹۳)؛ (قربانی، دانشنامه ج ۱۷، ص ۱۷۹).

* (ترکی) Di' bil – by: Huseyn Elmali

Turkiye diyenet Vakfi Islam.
Ansiklopedisi, Istanbul: Turkiye Diyanet Vakfi, 1988 - . (TDVIA)

(دانشنامه ج ۱۷)

* Di' bill ibn 'Ali al-kuza'I ,Abu 'Ali - by: G.J.H. van Geldr.
Encyclopedia of Arabic literature,
Ed. Julie scott Meisami and Paul starkey.
London,: Routledge, 1998.

(دانشنامه ج ۱۷)

*Di' bil , by: A.Schaade,Encyclopedia of Islam, Reprint: 1987.

(دانشنامه ج ۱۷)

*The lifo of imam 'Ali bin musa al-rida', Baqir sharif al-Qarashi ,Translated by: Jasim al-rasheed; Ansarian, 2001 , PP. 638-650

ترجمه انگلیسی گزارشی مختصر از دعبل و شعرش در: کتاب حیاة الامام علی بن موسی الرضا علیه‌السلام: دراسة و تحلیل. تألیف باقر شریف القرشی. نجف: مکتبة الامام الحسن علیه‌السلام، ۲۰۰۸/۱۴۲۹. ج ۲ ص ۱۶۲ـ۱۷۵.

*Uyun Akhbar al-reza, Muhammad ibn Ali ibn Babawayah al-Qummi, Translated by: Ali Peiravi, Qom: Ansarian, 2006. Vol. 2,PP. 298, 600-611.

ترجمه انگلیسی گزارش‌های صدوق در عیون اخبار الرضا علیه‌السلام باب ۴۰ و ۶۶ درباره دعبل.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-25]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1392.11.41.9.0]